

[telif makale]

Sebebu Zikri'l-Hadîs Bağlamında “*Men Kezebe Aleyye*” Örneği

Mustafa IŞIK

yrd. doç. dr., nevşehir üniversitesi ilahiyat fakültesi öğretim üyesi
{ mustafaisik@nevsehir.edu.tr }

ERUIFD

[2014 / 1, SAYI: 18, SAYFA: 7-32]

ÖZ

Râvînin bir hadisi, herhangi bir hâdiseye bağlı olarak rivâyet etmesi, hadisin anlaşılması kapsamına girer. Bu konuya ilk değinen Ebû Şehbe, sahâbînin herhangi bir münasebetle bir hadisi, bir konuya delil getirmek için rivâyet etmesine ‘sebebu zikri'l-hadîs’ adını vermektedir. Genelde bazı hadisler, özelde “*Men kezebe aleyye*” hadisi oryantalistler tarafından Hz. Peygamber’den sonraki dönemlerde, Müslümanların içinde yaşadıkları siyasî, sosyal ve tarihî şartlar bağlamında ortaya çıkmış materyaller olarak görülmektedir. Biz bu fikrin son dönemde bazı Müslüman araştırmacılar tarafından da benimsenmesi karşısında, hadis usûlü kitaplarında mütevâtir olarak geçen bu hadisin ilk yüzyıllarda tedavülde oluşunu araştırdık. Bu hadisle ilgili anekdotları ulaşabildiğimiz ölçüde, sebebu zikri'l-hadîs bağlamında ele almaya çalıştık. Sıhhat konusunun böylesine göreceli olduğu bir ortamda, bu hadisin tarihsel işlevini ortaya koymaya gayret ettik.

Anahtar kelimeler: *Sebebu zikri'l-hadis, Ebû Şehbe, Men kezebe aleyye, mütevâtir*

"MAN KAZHABA ALAYYA" EXAMPLE IN CONJUNCTION WITH THE REASON OF MENTION OF THE HADITH

7

ABSTRACT

The narration of a hadith related to any other hadith by the narrator in considered in the context of Hadith sübut and its understanding. Abu Shahba , who first addressed the issue, calls the narration of an hadith in view of any possible evidence to bring evidence to a topic as " The reason of mention of the Hadith ". In general, some hadiths, in particular the hadith "*Man Kazhaba alayya*" is seen as a material occuring in the context of political, social and historical conditions in which Muslims live after the period of Prophet Muhammed by Orientalists. When this idea has been recently adopted by some Muslim researchers, we investigated the occurrence of this hadith, which is expressed as Mutawatir Hadith in the first centuries. To the extent we can reach anecdotes about hadith, we have tried to address in the context of the reason of mention of the Hadith. In an environment where reliability issues is so relative, we have endeavored to demonstrate the historical function of this hadith.

Key Words: *The reason of mention of the Hadith, Abu Shahba, Man Kazhaba alayya, Mutawatir.*

GİRİŞ

Yuhanna İncili ‘Başlangıçta söz vardı’¹ diye söze başlar. Sözün gücü anlatılmak istenirken de ‘Önce söz vardı’² denilmektedir. Yani konuşma dili, yazı dilinden; sözlü kültür yazılı kültürden öncedir ancak kalıcı olması için yazılı anlatıma ihtiyaç vardır.

Türkçe Sözlük’te konuşmanın gerçek anlamda yedi farklı tanımını vermektedir. Burada “düşüncelerini herhangi bir araç kullanarak anlatmak”³ maddesi bizi ilgilendirmektedir. Bu araç ya da araçlar nelerdir? Konunun gereği olarak akla gelen bir atasözü, bir fıkra, bir hatıra anlatmak suretiyle düşünceler ifade edilebilir. Bu vesileyle tekrarlanan bir atasözü, anlatılan fıkra veya yaşanmış bir hatıra ile konu desteklenmiş olmanın ötesinde yorumlanmış olmaktadır. Böylece kullanılan araç da güncellenmiş olmaktadır.

Arap edebiyatında baştan beri dillerden düşmeyen (لكل مقام مقال)⁴ = ‘Her yerde söylenmesi gereken bir söz vardır’ meseli bulunmaktadır. Bu sözün dilimizdeki bir atasözünde söylenişi “Düğüne giden onar, ölüye giden ağlar” şeklindedir. “Cenaze ve düğün evlerinde başka başka konuşulacağını bilen ve bunu yapabilen bir kimse muktezây-ı hâle ve makama riayet eylediği için belîğ sayılır.”⁵ Hadisler de çeşitli vesilelerle rivayet edilmiştir. Biz işte bu rivayetleri derlemek suretiyle, ilgili hadisin hayatın içinde dinamik olarak bulunduğunu görmek/göstermek istiyoruz.

Keleş, sünnetin oluşum sürecini anlatırken, ‘Hz. Peygamber Sonrası Sünnet’ başlığını atar ve sünnetin oluşumunda sahâbe döneminin başladığını söyler.⁶ Biz bu süreci, “Sahâbe Kuşağı ve Sonrası” olarak düşünüyoruz. Rivâyet sürecinde, ‘hoca-talebe’ geleneği dışında gerçekleşmiş olan rivâyet hâdiselerini dile getireceğiz.

Hayatın herhangi bir safhasında, bir nedenle hatırlanan hadisin gündeme getirilmesi, şüphesiz hadisi o sahâbînin nasıl anladığıyla ilgilidir. Bu konuya değinen Ebû Şehbe (ö.1982) der ki: “İşin doğrusu, sebep-i vürûd, Nebî’nin (s.a.s.) hadisi söylemesine neden olan şeydir. Daha sonra sahâbînin herhangi bir münasebetle bu hadisi bir şeye delil getirmek için rivâyet etmesi, sebep-i vürûd

¹ Komisyon, *Kitabı Mukaddes*, Yuhanna 1, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2003, s. 1332.

² A. Topçuoğlu, E. Göka, Y. Aktay, *Önce Söz Vardı*, Ankara, 1996.

³ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1998, II/986.

⁴ Beydaba, *Kelile ve Dinme*, çev. İbnü’l-Mukaffa, Kahire, 1937, s. 161; Câhız, Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinanî, *el-Resailü’l-Edebiyye*, Beyrut, 1423, s. 22, 165, 195; İbn Kuteybe, *Edebü’l-Kâtib*, thk. M. el-Dâlî, Beyrut, t.y. s. 19; Mufaddal b. Seleme, Ebû Talib, *el-Fahir*, thk. A. Tahâvî, Haleb, 1380, s. 314; İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu’l-Ferîd*, Beyrut, 1404, II/125, III/14; Ebû Hayyan et-Tevhidî, *el-Besair ve’z-Zehair*, thk. Davud el-Kâdî, Beyrut, 1988, II/230, IV/72; Suyûtî, Celâleddin, *el-Câmiü’s-Sağîr*, Beyrut, 2004, s. 7; Meydanî, *Mecmaü’l-Emsâl*, thk. M. M. Abdülhamid, Beyrut, t.y. II/198, 202.

⁵ Tahir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Haz. K. Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, 1973, s. 103.

⁶ Ahmet Keleş, *Sünnet*, İstanbul, 2006, s. 40-41.

sayılmaz. Buna sebab-i zikr denilir. Mesela, sahâbînin (r.a.) bu hadisi zikretmesinin sebebi deriz.”⁷

Bu durumda şöyle bir ayrıma gitmemiz mümkündür: 1. İlk Buyuran Bakımından (Sebeb-i vurûd) 2. Daha Sonra Aktaran Bakımından (Sebeb-i zikr).

1. İlk Buyuran Bakımından (Sebebu vurûdi'l-Hadîs): ‘Buyuran’ kelimesi ile Allah Rasûlü (s.a.s.) kastedilmektedir. Hadis, ilk buyuran bakımından ele alındığında, söyleniş sebebine sebab-i vurûd denilmektedir. Klasik hadis ilimlerinden sayılan ‘sebeb-i vurûd’ önemlidir. Hadis Usûlü’nün temel eserlerinden *Mukaddime*’de İbnü’s-Salâh’ın (ö.643/1245) 65 çeşit olarak ele aldığı hadis ilimlerini Bulkînî (ö.805/1402) 70’e çıkarırken eklediği ilimlerden biri de (معرفة اسباب الحديث) = ‘Hadis’in Söyleniş Sebebi’nin Bilinmesi’dir.⁸ *Esbabu Vurûdi'l-Hadis*, hadislerin söyleniş sebeplerinin açıklanmasıdır.⁹ Sözün neden, nerede ve niçin söylendiği bilindiğinde anlaşılması daha kolay olur. Anlamada merkezî bir yeri olan ‘neden/niçin/niye?’sorularının cevabını arayan ‘sebeb-i vurûd’un hadis ilimlerinden biri olması nedeniyle, hakkında söylenmiş şeyler çoktur. Suyûtî (ö.911/1505 bu ilimden bahsetmekle¹⁰ yetinmemiş, ayrıca ‘teoriyi pratiğe uygulayarak’¹¹ konuyla ilgili müstakil bir eser yazmıştır.¹² İbn Hamza (ö.1120/1708) yukarıda adı geçen Bulkunî’nin eserindeki “*Fatma, benden bir parçadır*”¹³ hadisine Hafız İbn Nâsiruddin el-Dımaşkî’nin (ö.842/1438) yaptığı yorumu aktarır: “Hadisin söyleniş nedeni bazen Nebî’nin (s.a.s.) zamanında bazen de hem onun zamanında hem sonra olabilir. Mesela “*Fatma, benden bir parçadır*” hadisinde olduğu gibi. Nebî (s.a.s.) devrindeki sebebi: Hz. Ali, Fatma’nın (r.a.) üzerine Ebû Cehl’in kızını nikâhlamak istedi. Fatma bunu duyunca Allah Elçisi’ne (s.a.s.) geldi ‘Kavmin, kızlarına arka çıkmadığını konuşuyor. Ali, Ebû Cehl’in kızını üstüme nikâhlamış’ dedi. Allah Elçisi (s.a.s.) kalktı; (namaz sonrası) şehâdet getirdikten sonra “*Fatma benden bir parçadır; onun belaya uğramasını istemem. Allah Elçisi’nin kızıyla Allah düşmanının kızının bir adamın nikâhı altında*

⁷ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadîs*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, t.y. s. 468.

⁸ Bulkînî, Ömer b. Ruslan, *Mehâsinu'l-Istilah*, thk. Aişe Abdurrahman, Kahire, 1989 (*Mukaddimetü İbni's-Salâh ile birlikte*) s. 698.

⁹ Nureddin Itr, *Menhecun-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs*, Dımaşk, 1997, s. 334; Ahmed Yücel, *Hadis Usûlü*, İstanbul, 2013, s. 217-220.

¹⁰ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvi fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar M. el-Faryabi, Medine, 1959, II/928.

¹¹ Yavuz Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*, İstanbul, 2010, s. 208.

¹² Suyûtî, *Esbabu Vurûdi'l-Hadîs*, thk. Yahya, İ.A. Beyrut, 1984; Bkz. Özpınar, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak*, s. 341.

¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1992, IV/5, 326, 328; Buharî, *Sahih*, Fedâilu's-Sahabe, 12, 16, 29, İstanbul, 1992 (IV/210, 212, 219); Nikâh 109 (VI/158); Müslim, *Sahih*, Fedâil, 93-96, İstanbul, 1992, (II/1902-1904); Ebû Davud, Nikâh 12; İbn Mâce, Nikâh 56, Tirmizî, Menakıb 60.

yaşamayı asla gerçekleştiremez” buyurdu. Hz. Ali de nikâhlanmaktan vazgeçti.¹⁴ Burada hadisin Nebî'nin (s.a.s.) zamanındaki sebep-i vurûdu verilmiştir.

2. Daha Sonra Aktaran Bakımından (Sebebu zikri'l-hadîs): Hadisleri rivayet ve anlama sürecinde hadis, aktaran/râvî bakımından ele alınmaktadır. Burada metin, hadise bağlı ancak hadis dışı unsurları içermektedir. İbn Nâsiruddîn el-Dîmâşkî'nin yaptığı yorumun devamında şöyle denilmektedir: “*Fatma, benden bir parçadır*” hadisinin sahâbe dönemi ve sonrasında nakletme sebebine gelince, (râvî) Misver b. Mahreme (ö.64/683) Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in oğlu Zeynel Âbidin Ali (Kerbelâ'dan) Medine'ye döndüğünde (kafileyi) karşılayanlar arasında idi. Ehl-i Beyt'e (Kerbelâ) musibetinden dolayı baş sağlığı dilemek ve teselli vermek amacıyla bu hadisi rivayet etti.¹⁵ Burada hadis, Ehl-i Beyt'e ta'ziye mahiyetinde rivayet edilmiştir. Bağlamı farklıdır ancak yeni bağlam yeni bir yorumu ortaya koymaktadır. Hadis ilk buyrulduğunda “*Allah Elçisi'nin kızıyla Allah düşmanının kızının bir adamın nikâhı altında yaşamayı*” esas alınmakta; Fatma'ya verilen sıkıntı Allah Elçisi'ne yansımaktadır. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesi, Ehl-i Beyt'e eza verilmesi de dolaylı olarak Allah Elçisi'ne verilen sıkıntı bağlamında ele alınmaktadır. Bu da hadisin yorumu olarak, bir zenginlik sayılır. Ancak bizi asıl ilgilendiren nokta, hadisin daha sonra bu vesileyle rivayet edilmiş olmasıdır.

Bir hadisin ilk defa buyrulmasından sonra niçin tekrar gündeme geldiğini belirten bazı hâdiselerin ele alınması eski olsa da ‘sebebu zikri'l-hadîs’ adının konması yenidir. “Ebû Şehbe (ö.1982) der ki: Doğrusu, sebep-i vurûd, Nebî'nin (s.a.s.) bir sebebe bağlı olarak hadisi buyurmasıdır. Sahâbenin hadisi daha sonra, herhangi bir münasebetle delil olarak kullanmak amacıyla rivayet etmesi ise sebep-i vurûd sayılmaz. Bu ‘sebebu zikr’ diye isimlendirilir. Mesela ‘Sahâbenin bu hadisi anmasının sebebi şudur’ deriz. Sahâbî Misver b. Mahreme (r.a.), Ehli-Beyt'e teselli vermek ve sabır dilemek için bu hadisi rivayet etti. Bu asla sebep-i vurûd sayılmaz; sebebu zikr sayılır. İki arasında fark vardır; Hadis ilmiyle uğraşanlar bu farka dikkat etmelidirler.¹⁶ Ebû Şehbe, sahâbînin bu hadisi zikretmesinin sebebine ‘sebeb-i zikr’ deriz” diyerek konunun adını koymaktadır. Bu başlığı ‘rivâyet nedeni’ olarak anlamak gerekir. Bize göre bu dönem yani hadisin sebep-i vurûdu ötesinde başka bir hâdiseye bağlı olarak rivayet edilmesi ‘hadisin tarihsel işlevi’ni göstermektedir.

Oryantalist Golziher (ö.1921), Schaet (ö.1969) ve ardından Juynboll (ö.2010) yaptıkları araştırmalar batı eleştirel aklı, sistematığı ve bunların arka planında olabilecek bazı unsurların beslemesiyle, en güçlü gözükten noktalardan vurarak, Müslüman âlimlerin bir kısmına şaşkınlık yaşattımlardır. Kimi müsteşriklere göre “Hadis, Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde, Müslümanların içinde yaşadıkları

¹⁴ İbn Hamza, İbn Hamza, *el-Beyân ve't-Ta'rif fî Esbabî Vürudil-Hadisi's-Şerif*, thk. S. el-Kâtib, Beyrut, t.y. I/3, 270-271.

¹⁵ İbn Hamza, *el-Beyân ve't-Ta'rif*, I/3, 270-271.

¹⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahil-Hadîs*, s. 468.

siyasî, sosyal ve tarihi şartlar bağlamında ortaya çıkmış materyaller”¹⁷ olarak görülmüştür. Nitekim Juynboll (ö.2010) Hicaz coğrafyasında görülmediğini söylediği “Men kezebe aleyye” hadisinin uydurulduğu kanaatindedir.¹⁸ Oysa onun bu tezi Motzki vb. araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir.¹⁹ Ancak birçok kişi, ‘sosyal ve tarihî şartlar bağlamında ortaya çıkmış materyal’ görüşünü benimsemiş ya da onaylamıştır. Mesela, ‘mütevâtir’ olarak bilinen bu hadis hakkında Fazlurrahman (ö.1988) “Hz. Peygamber’in şunları söylediği iddia edilmiştir”²⁰ demektedir. Sıhhat konusunun böylesine göreceli olduğu bir ortamda, bu hadisin tarihsel işlevini belgeleriyle ortaya koymanın uygun olacağını düşündük. Bu makale, böyle bir düşüncenin ürünüdür.

Bu makalenin amacı ilgili hadisin kaynaklarını tesbit değildir. Ancak ‘Kütüb-i Sitte’ öncesindeki erken kaynaklarda²¹ yer almaktadır. Günümüzde, bilgisayar teknolojisinin sağladığı yenilikler sayesinde hadisin tahricinin yapılması ve turukunun tesbit edilmesi konuları eski önemini yitirmiştir. Bu yüzden biz, bu hadisin sahâbe râvîlerini ve turukunu²² tesbit çalışması yapmayacağız. Ancak hadisin araştırması sırasında karşımıza çıkan listenin, 70 sahâbîye ulaştığını

¹⁷ Koçyiğit, Talat, I. Goldziher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967, cilt: XV, s. 44; Kuzudişli, Bekir, Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 7, s. s. 169; Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, İstanbul, 2013, s. 13, 35, 36, 37, 39, 41, 55, 75.

¹⁸ Juynboll, G. H. A. *Hadis Tarihi'nin Yeniden İnşası*, çev. S. Özer, Ankara, 2002, s. 141-171.

¹⁹ Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, s. 76; Bu hadisin isnadları dikkate alınarak rivayetin bölgesel dağılımı araştırılmış ve buradan hareketle çeşitli sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bkz. Kuzudişli, Bekir, Bölgelere Göre ‘Men Kezebe Aleyye’ Hadisinin Rivayet Seyri, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2008, cilt: VI, sayı: 1, s. 71-110.

²⁰ Fazlurrahman, *İslam*, çev. M. Dağ-M. Aydın, Ankara, 1992, s. 83.

²¹ Abdurrezzâk b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. H. Rahman Azamî, Pakistan, 1972, V/439, XI/273; Ebû Yusuf, Yakub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kufî, *el-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefa, Beyrut, t.y. s.192, 207; Rebi' b. Habib b. Amr el-Ezdî el-Basrî, *Müsned-i Rebi' b. Habib*, Yusuf b. İbrahim Vercelanî, *Kitabu't-tertib fi's- sahih min hadisi'r-rasul (s)*, thk. Şeyh N. Abdullah b. Humeyd el-Salimî, Saltanat-ı Uman, 2003, s. 324-325; İbn Vehb, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısri, *el-Câmi' fi'l-hadis*, thk. R. F. Abdulmuttalib-A. Mezid, Daru'l-Vefa, 2005, s. 60; Şafî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, thk. A. M. Şakir, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y. s. 397; Şafî, Muhammed b. İdris, *Müsnedu's-Şafî*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1400, s. 239; *Müsnedu's-Şafî*, Emir Ebû Saîd Sencer b. Abdünnasrî el-Cavli tertibi, thk. Mahir Yasin Fahl, Kuveyt, 2004, IV/69-70; Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud, *Müsned*, Beyrut, thk. M. b. Abdî'l-Muhsin el-Türki, Dârü'l-Ma'rife, 1999, I/268, 281, III/557, IV/170; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V/308, VI/109, 186, X/312, XI/261; Hasen. b. Musa, *Cüz'ün fihi ehadisü'l-Hasen b. Musa*, Ebû Ali Eşîb el-Bağdadî, thk. Halid b. Kasım er-Redadî, el-İmarât, 1990, s. 43; Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, thk. H. Azamî, Beyrut, 1988, II /492; Ali b. Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî, Ebû'l-Hasan, *Müsnedu İbn Ca'd*, thk. Âmir A. Haydar, Beyrut, 1990, s. 64, 96, 215, 222, 302; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-Âsâr*, V/295-296; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/402, 405, 454, III/ 176, 422, IV/201, 366.

²² Bkz. Taberânî, ‘*Turuku hadis-i men kezebe aleyye müteammiden*’, thk. Ali H. Abdulhamid-H. İsmail es-Seka, Ürdün, 1410.

gördük. “*Men kezebe aleyye*” lafzıyla başlayan rivayetler 60’a²³ çıkmakta, 70’i aşmakta²⁴; bu lafzın başında gelen başka cümlelerin bulunduğu rivayetler 100’e yaklaşmakta²⁵, bu konuyu içeren rivayetler ise ikiye katlanmaktadır.²⁶

Hadisin lafız olarak “*Men kezebe aleyye*” ile başlamasının ötesinde, mana olarak bu hususa değinen rivayetlerinin sayısı da çoktur. Nitekim Hz. Osman’ın (ö.35/656) “Allah Elçisi’nden hadis rivayet etmemi engelleyen, ashabının içinde onu az anlayan kişi olmamdan kaynaklanmıyor. Fakat Allah şahidim olsun ki kesinlikle ondan şu sözü duyduğumu size söylüyorum: ‘*Benim söylemediğimi söyledi diyen ateşteki yerine hazır olsun.*’ Bu hadisi Hz. Osman’dan duyan tabiûn râvî Hüseyin der ki: ‘O, (Osman), fakîh (أوعى) sahâbîlerindendi.’²⁷ Nitekim hadisin turukunu toplayan Taberanî (ö.360/970) râvîleri öncelikle ‘Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali’²⁸ (r.a.) diye sıralar.

Sahâbenin, aynısını söyleyememe, eksik ya da yanlış söyleme korku ve kaygısıyla hadis rivayet etmekten kaçındıkları bilinmektedir. Ka’b b. Mâlik (ö.50)²⁹, İmran b. Husayn (ö.52/672)³⁰, Enes b. Mâlik (ö.93/715)³¹ bunlardan bazıları olup Süheyb b. Sinan (ö.38/65) ve Abdullah b. Zübeyir’in (ö.73/692) kaygıları aşağıda gelecektir. Nitekim î (ö.516/1122) şöyle demektedir: “Bu hadis yüzünden sahâbe ve tabiûndan bazıları, eksik veya fazla söylemek ya da yanılmak kaygısıyla, Nebî’den (s.a.s.) çok hadis rivayet etmeyi hoş görmemişlerdir. Hatta tabiûndan bazıları hadisi Nebî’ye ref’ etmekten (merfu) korkmuş, sahâbede bırakarak (mevkuf) rivayet etmişlerdir. ‘Sözü sahâbeye mal etmek, Allah Elçisi’ne (s.a.s.) isnad etmekten daha az veballidir’ demişlerdir. Bazıları hadisi ref’ etmiş, bazıları ‘bana ulaştığına göre’ diyerek rivayet etmiştir. Bütün bunlar Allah Elçisi’den (s.a.s.) hadis rivayet etmekten kaçınmaları kaygıdan ve cehennemlik olma korkusundan dolayıdır.”³²

²³ Bâcî, Ebû'l-Velid, Süleyman b. Halef Bâcî, *el-Müntekâ*, Matbaatü's-Saade, 1332, II/538.

²⁴ Kettânî, Muhammed b. Cafer, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Mısır, t.y. s. 28.

²⁵ Suyûtî, Celaleddin, *Tahzirü'l-Havas min ekazibi'l-kussas*, thk. M. Sabbağ, Beyrut 1974, s. 8, 9, 10; Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1985, 1/10.

²⁶ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, II/627.

²⁷ Buharî, *Sahih*, İlim 38, (I/36); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, *el-Kitâbü'l-musannefi'l-ehâdîs ve'l-asar*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyad, 1409, V/295; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/65, Bezzâr, Ebû Bekr, *Müsnedu Bezzâr*, thk. M. el-Rahman Zeynullah, Medine, 1988-2009, II/37; Tahavî, Ebû Cafer, Ahmed b. Muhammed, *Şerhu müşkili'l-âsar*, thk. Ş. el-Arnaut, Beyrut, 1994, I/354; Taberânî, *Turuku hadisi 'men kezebe aleyye'*, s. 37.

²⁸ Taberânî, *Turuku hadisi-i men kezebe aleyye'*, s. 33, 34, 39, 40-48.

²⁹ Hâkim, *Müstedrek*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Beyrut, 1990, 1/160, 195.

³⁰ Taberânî, *Mucemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdulmecid es-Silefî, Kahire, 1994, XVIII/105;

³¹ Müslim, *Mukaddime 2*, (I/10); İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, *Mukaddime 4* (I/14).

³² Beğavî, Hüseyin b. Mesud b.e-Ferra, *Şerhu's-sinne*, thk. Ş. Arnavut- M. Z. el-Şaviş, Dimaşk-Beyrut, 1983, I/255-256. (وَلَدَلِكْ كَرِهَ قَوْمٌ مِنَ الصَّحَابَةِ وَالَّتَابِعِينَ إِكْتَارَ الْحَدِيثِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَوْفًا مِنَ الزِّيَادَةِ وَالنَّقْصَانِ، وَالْعَلَطِ فِيهِ، حَتَّى إِنَّ (مَنْ) التَّابِعِينَ مَنْ كَانَ يَهَابُ رَفَعَ الْمَرْفُوعَ، فَيُوقِفُهُ عَلَى الصَّحَابِيِّ، وَيَقُولُ: الْكَذِبُ عَلَيْهِ أَهْوَنُ).

Genelde Ehl-i Sünnet ve İmamiyye Şîası hadis usûlü kitaplarında ‘lafzî mütevâtir’ hadise misal³³ verilen bu hadisin lafzî mütevâtir olduğu fikrine katılmıyoruz. Konu daha önce, çeşitli düzeylerde araştırılmış ve farklı lafızlarla rivayet edildiği sonucuna varılmıştır.³⁴

Juynboll, Taberânî'nin (ö.360/970) hadisin rivayetlerini topladığı *Turuk*'a ulaşamadığını³⁵ söylediğine göre, araştırması o günün imkânlarıyla sınırlıdır. Nitekim daha sonra yapılan araştırmalarda bu kanaatin eksik araştırmadan kaynaklandığı ortaya konulmuştur.³⁶

Bu hadisin konu olduğu pek çok çalışma yapılmış³⁷ ve yapılmaktadır. Bu hadisle ilgili olarak da çalışması bulunan Schact'ın (ö.1969) iddiaları çürütülmüş, ‘e silentio’ delili de bu hadise uygulanmıştır.”³⁸ Ancak biz konuyu, hadis edebiyatında var olmakla birlikte hadis usulünde adı yeni konan ‘sebebu zikri'l-hadis’ açısından ele alacağız. Böylece ne zaman, nerede ve hangi vesileyle gündeme getirildiğini göreceğiz. Bu bize hadisin, ilk hadis eserlerinden itibaren tedavülde olduğunu gösterecek; kimlerin hangi amaçla kullandığını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Önce bu hadisin bir vesileyle rivayetini ilk kaydeden müelliften başlayarak, hâdiseleri müellif esasına göre, kronolojik olarak vereceğiz. Sonra hâdisenin ravilerine göre, hâdiseleri kaydedeceğiz. Sonuçta, hâdiselerin gerçekleşmesi muhtemel zaman dilimini görmüş/göstermiş olacağız.

Sebeb-i vurûd ile sebeb-i zikr arasındaki farkı ortaya koymak açısından; bu hadisin sebeb-i vurûdunu misal vermek uygun olacaktır. Saîd b. Cübeyr (ö.95/713) anlatır:

³³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 265; İbn Kesîr, İmâdüddin İsmail b. Ömer, *el-Baisü'l-hasis şerh-i ihtisari ulumi'l-hadis*, şerh: A. M. Şakir, Beyrut, 1983, s.74-75; Tahir el-Cezâirî, *Tevehihü'n-nazar ila usulî'l-eser*, thk. A. Ebû Gudde, Halep,1995, II/673; Naim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi* 1/104; İbrahim Kutluay, *İmamiyye Şiasına Göre Cerh ve Ta'dil*, İstanbul, 2012, s. 111.

³⁴ Bekir Kuzudişli, “Men Kezebe Aleyye” Hadisi ve Lâfzen Mütevâtir Meselesi, *Marife Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 1, Bahar 2007, 137-166; Kırbasoğlu M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2013, s. 103, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2010, s. 95; Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İstanbul, 2011, s. 88-89.

³⁵ Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 142.

³⁶ Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, s. 76; Bu hadisin isnadları dikkate alınarak rivayetin bölgesel dağılımı araştırılmış ve buradan hareketle çeşitli sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bkz. Kuzudişli, Bölgelere Göre ‘Men Kezebe Aleyye’ Hadisinin Rivayet Seyri, s. 71-110.

³⁷ Mütevâtir hadislere ilişkin bir inceleme bağlamında, bkz. Juynboll, *Hadis Tarihi'nin Yeniden İnşası*, s.141-171; Kuzudişli, Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler, s. 141-172; Kuzudişli, Bölgelere Göre ‘Men Kezebe Aleyye’ Hadisinin Rivayet Seyri, s. 71-110.

³⁸ Bekir Kuzudişli, “e Silentio” (rivayetin fikhî tartışmalarda kullanılıp kullanılmadığı) delilini kullanarak, bu hadisin uydurma olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bkz. Hadith of Man Kadhaba ‘Alayya and Arguentum e Silentio (Men Kezebe Aleyye Hadisi ve e Silentio Delili), *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2007, cilt: V, sayı: 2, s. 47-71; ‘e Silentio’ delili için bkz. Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, s. 69-76.

1- “Adamın biri Medine köylerinden birine gitti. ‘Allah Rasûlü beni size, filan kadınla evlendirmeniz için gönderdi’ dedi. Kadının ailesinden biri, ‘Bu adam bize Allah Rasûlü’nden (s.a.s.) duymadığımız bir şey getirdi. Adamı misafir edip ağırlayın; ben gidip size haber getireyim’ dedi. Nebî’ye (s.a.s.) geldi ve olayı anlattı. Nebî (s.a.s.) Ali ve Zübeyir’e ‘*Gidin, yakalarsanız gebertin ancak yetişeceğinizi sanmıyorum*’ dedi. Gittiler ancak adamı yılan sokmuş ve ölmüştü. Nebî’ye (s.a.s.) dönüp durumu haber verdiler. Nebî (s.a.s.) bunun üzerine ‘*Kim bana kasten söylemediğim bir sözü isnad ederse cehennemdeki yerine hazır olsun!*’ buyurdu.³⁹ İmam Rebi’ b. Habîb’in (ö.170/786) *Müsned*’i ve Abdurrezzak’ın (ö.211/827) *Musannef*’inde geçmektedir. Abdurrezzak, şeyhi Ma’mer b. Râşid’den (ö.154/771) rivayet ettiğine göre, bu rivayet esasen ilk olarak Ma’mer tarafından rivayet edilmiş olmaktadır. Tahavî (ö.321/933) de sebab-i vurûd olarak geçen rivayetin benzerini kaydetmektedir.⁴⁰

Burada, hâdisenin ilk meydana gelişine bağlı olarak “من كذب علي” buyurulması sebebi vurûdî’l-hadis, Saîd b. Cübeyr’in daha sonra bunu anlatması “sebebu zikr’îl-hadis’tir.

2- Süheyb b. Sinan’a (ö.38/658) oğulları, neden başkalarının babası gibi hadis rivayet etmediğini sorunca, “ben de başkaları gibi onu dinledim ama ben onun “*Men Kezebe Aleyye*” buyurduğunu da işittim. Ancak size tam olarak bildiğim hadisleri söyleyeyim’ demiştir.⁴¹ Benzeri bir haber, Hâkim’de (ö.405/1014), oğul Sayfî tarafından Süheyb’e sorulduğu; onun da bu hadisin engel olduğunu söylediği⁴² şeklinde gelmektedir.

³⁹ Rebi’ b. Habîb, *Müsned*, 1/ 324-325; Abdurrezzâk, *Musannef*, XI/261, V/308. (Ma’mer b. Râşid’in *Cami*, *Musannef* in X- XI. Cildlerinde bulunmaktadır.) Tahavî, *Şerhu müşkili’l-âsar*, I/352; İbn Hamza, *el-Beyan ve’t-ta’rif*, I/491.

⁴⁰ Tahavî, *Şerhu müşkili’l-âsar*, I/352; Taberânî, ‘*Turuku hadis-i ‘men kezebe aleyye*, s. 175; *Mu’cemü’l-Evsat*, thk. A. A. es-Silefi, Kahire, 1994, II/318; İbn Hamza, *el-Beyân ve’t-ta’rif*, II/10, 229; Hadis uydurmanın Hz. Peygamber zamanında başladığı fikrini irdeleyen Yıldırım, bu hadisin söyleniş sebebi olarak gelen rivayetleri ele alır ve dört adet senedi değerlendirir. Öncelikle rivayetin ‘güvenilir eserlerde geçmeyişi’ dile getirir. Kendisinin ulaştığı en erken kaynak, Tahavî’dir. Oysa biz Ma’mer b. Râşid’in (ö.154/771) *Cami*’inde dolayısıyla Abdurrezzak’ın *Musannef*’inde ve İmam Rebi’ b. Habîb’in (ö.170/786) *Müsned*’inde bulunduğunu gördük. Yine bu Yıldırım ‘rivayet sahih kabul edilse bile hukuki açıdan sıkıntılar getirecektir’ diye kaygılarını belirtir. ‘Bu olay gerçekleşse, İfk Hâdisesi’nde iftiracıları neden cezalandırmadı?’ sorusunu yöneltir. (*Hadis Problemleri*, s.18-25). Bize göre, durumlar birebir örtüşmemektedir. Burada hâdis, doğrudan din ile ilgili yani kurumsal, İfk hâdisesi’nde ise -olayın merkezinde peygamber ve ailesi olsa bile- şahıslarla ilgilidir. Ayrıca Allah Elçisi (s.a.s.) sanık konumunda olan sahâbînin bu eylemi yaptığına inanmamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında ortaya çıkan yalancı peygamberler de, ayrıntısı siyer ve tarih kitaplarında geçtiği üzere, infaz edilmişlerdir. Konu, yalancı peygamberlere yapılan uygulamayla kıyas edilebilir. Bkz. Mustafa Işık, ‘Safvan b. Muattal Hadisleri’, *Safvan b. Muattal Sempozyumu-Bildiriler Kitabı*, Edt. C. Doğan, Gökkuşluğu Derneği, Adıyaman, 2013, s. 128-151.

⁴¹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI/186.

⁴² Hâkim, *Müstedrek*, III/ 449, 454.

3- İbn Hübeyre'nin Himyerli bir şeyhten rivayetine göre, Ebû Temim el-Çeyşânî (ö.77/696) bu hadisi Hz. Ali'nin (ö.40/660) Mısır'a vali tayin ettiği⁴³ Kays b. Sa'd b. Ubâde'den (ö.60/679) Mısır'da duyduğunu rivayet etmiştir.⁴⁴ Kays b. Sa'd, rivayet ettiğiinde Mısır'da validir.

4- Üseyid'in, annesinden rivayetine göre, Ebû Katade'ye (ö.54/674) neden başkaları gibi hadis rivayet etmediği sorulunca, gerekçe olarak bu hadisi rivayet etmiştir.⁴⁵

5-Darimî, İbn Mâce ve Ebû Ya'lâ rivayetlerine göre Allah Rasûlü (s.a.s.) minberde, “*Ey insanlar, benden çok hadis rivayet etmekten sakının. Kim benimle ilgili söz söylerse sadece hakkı veya doğruyu söylesin. Kim benim söylemediğimi bile bana bir sözü isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın!*” buyurdu.⁴⁶ Burada konuşmanın geçtiği minber, Mescid-i Nebevî minberi olmalıdır.

6- Ebû Uşşane el-Meafirî (ö.118/736)⁴⁷ hadisin sahâbî râvîlerinden Ukbe b. Âmir el-Cühenî'yi (ö.58/677), bu hadisi Mısır'da, minberde söylerken duyduğunu rivayet etmiştir.⁴⁸

7 – a) Ebû Saîd el-Hudrî (ö.74/693) bir gün hadis rivayet ederken adamın biri, ‘Sen bunu Allah Rasûlü’nden (s.a.s.) işittin mi?’ diye sorunca çok kızdı; ‘Bak sana ondan işittiğim bir başka hadisi rivayet edeyim: ‘*Kim Allah Rasûlü’ne yalan isnad ederse ona cehennemdeki yeri hazır olur (veya ona cehennemde bir ev yapılır.)*⁴⁹ cevabını verdi. ‘Uhud Harbi’nde babası şehid olduğunda 13 yaşında bulunan, Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) bütün gazâlarına katılan, hadislerin Kur’an’la karışması endişesinden dolayı ezberlenerek aktarılması görüşünde olan, Allah Rasûlü’nden (s.a.s.) binden fazla hadis rivayet eden’ bir kimsenin⁵⁰ hadis rivayeti sırasında, hangi niyet ve tavırla sorulduğunu bilmediğimiz bir soruya kızılarak verilmişse, bu hâdisenin arka planında ve konuşma dilinin tarzında, râvîyi kızdıran bir neden bulunmalıdır.

⁴³ Asri Çubukçu, *Mesleme b. Muhalled*, TDV, Ankara, 2004, 29/320; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi II*, İstanbul, 2013, II/287, 288, 295.

⁴⁴ Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' fi'l-hadis*, s. 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/422; Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali el-Mevsili, *Müsned*, thk. H. Selim Esed, Dimaşk, 1984, III/26; Taberânî, ‘*Turuku hadis-i ‘men kezebe aleyye*, s. 145.

⁴⁵ Şafîi, *Müsnedü’ş-Şafîi*, s. 239; Hâkim, *Müstedrek*, I/195; Ebû Katade'nin “Adı Hâris olup Allah Elçisi'nin (s.a.s.) süvarilerindendir. Kendisinden de Mabed b. Ka'b rivayet etmiştir. Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kahire, 2006, IV/78, 81.

⁴⁶ Dârimî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Mukaddime 25 (I/67); İbn Mâce, *es-Sünen*, Mukaddime 4 (I/14); Ebû Ya'la, *Müsned*, IV/228, V/109.

⁴⁷ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Beyrut, 1990, VII/354.

⁴⁸ Hasen b. Musa, *Cüz'ün fihi ehadisü Hasen b. Musa*, s. 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/334.

⁴⁹ Ali b. Ca'd, *Müsned*, s. 302.

⁵⁰ Subhî es-Salih, *Hadis, İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Y. Kandemir, Ankara, 1981, s. 318.

b) Yezid b. Suheyb el-Fakir'in (ö.122/740)⁵¹ rivayetine göre, hac yolculuğu sırasında grup arkadaşıyla Ebû Saîd el-Hudrî'ye uğrar. Ebû Saîd (ö.74/693) bu hadisi Allah Elçisi'nden duyduğunu söyler.⁵²

7- Allah Elçisi'nden (s.a.s.) “*Adıma yalan söyleyene hakkımı helal etmem*” hadisini sahâbî Munakka b. Husayn rivayet etmiş; “Kur'an'ın söylemediği, sünnete dönüşmemiş hiçbir hadisi Nebî'den (s.a.s.) rivayet etmem. Hayatındayken adına yalan söylenen kişinin öldükten sonra nasıl söylenmez?!”⁵³ demiştir.

8- a) Abdullah b. Zübeyr, babası Zübeyr'e (ö.36/656) ‘Babacığım, bana ne oluyor ki Abdullah b. Mesud ve falan-filan kişilerin anlattıkları gibi, Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) senin bana bir şey rivayet ettiğini duymuyorum’ deyince ‘Müslüman olduğumdan beri O'ndan hiç ayrılmadım. Fakat O'ndan şu sözü duydum: “*Kim bile bile söylemediğim bir sözü bana isnad ederse Cehennemdeki yerine hazır olsun!*”⁵⁴ cevabını verdi.

b) Yine bu hadisin râvîlerinden Hâlid b. Urfuta'nın (ö.64/683) Muhtar es-Sekafî (ö.67/687)⁵⁵ için “Bu adam yalancıdır” dediği kaydı geçmektedir.⁵⁶ Muhtar'la ilgili bir hâdisenin ayrıntısı şöyledir: Muhtar hadisçilerden birine “Rasûlullah'dan sonra halife olacağım ve neslini kollayacağıma dair bir hadis uydur” der, karşılığında servet vaat eder. Adam kabul etmez ancak sahâbe adına uydurabileceğini ve fiatta da indirimine gideceğini söyler. Muhtar, “Fakat Hz. Peygamber'den olursa daha etkileyici olur” deyince adam ‘azabının da şiddetli

⁵¹ Kelabazî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Buharî, *Ricalu sahihi'l-Buharî*, thk. A. Leysî, Beyrut, 1987, II/808-809.

⁵² İbn Mukrî, Muhammed b. İbrâhim b. Ali el-İsfahanî, *el-Mu'cem li İbn Mukrî*, thk. A. b. Sa'd, Riyad, 1998, s. 340; Hatîb el-Bağdadi, Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdad*, thk. B. Avvad Maruf, Beyrut, 2002, 13/65.

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII/45; Buharî, *Tarihü'l-Kebir*, 8/53; İbn Ebî Hayseme, Ahmed b. Ebî Hayseme, *Tarihi İbn Ebî Hayseme*, thk. S. b. Fethi Hilal, Kahire, 2006, I/562. Ölüm tarihine rastlamadık. Bu kaynaklarda ‘Kadisiye Savaşı'nı gördü’ denildiğine göre, Hz. Ömer devrinde hayatta olmalıdır.

⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musanneffî'l-ehâdîs ve'l-asar*, V/295; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/165, 166; İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime 4 (I/14); Ebû Davud, *Sünen*, İlm, 4 (IV/63); Bezzâr, *Müsned*, III/186-187; Ebû Ya'la, *Müsned*, II/30, 36; Hâkim, *Müstedrek*, III/454; Taberânî, *Turuku hadis-i men kezebe aleyye*, s. 52-53.

⁵⁵ Muhtâr es-Sekafî, “Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla hareket etmiştir ancak Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn) onay vermemiştir. Muhammed Hanefî adına da hareket etmiştir. Kûfe'yi merkez ve Kerbelâ'nın sorumlularını öldürmüş olan siyasi-dinî liderdir. İlk defa mehdilik inancını öne süren olduğu söylenmektedir. İsmail Yiğit, Muhtâr es-Sekafî, *DİA*, Ankara, 2006, 31/54-55; Ayrıca bkz. Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara, 2011, s. 391-427; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, III/109-116.

⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *Müsnedu İbn Ebî Şeybe*, thk. A. b. Yusuf el-Gazavî-A. Ferid el-Mezidi, Riyad 1997, II/359; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/292; Tahavî, *Şerhu Müşkili'l-Âsar*, I/369; Hâkim, *Müstedrek*, III/316.

olacağını söyleyerek hadis uydurmaya yanaşmaz.⁵⁷ Adamın teklifi kabul etmeyişi “Men kezebe aleyye” hadisinin bilincinde olduğunu göstermektedir.

c- Yezid b. Hayyan bu oturmada, Zeyd b. Erkam'ın başından geçen şu hâdiseyi de anlattı: Ubeydullah b. Ziyad (ö.67/686) Zeyd b. Erkam'a, yanına gelmesi için haber gönderince gider. Ziyad der ki: Şu anlattığın hadisler, Allah Rasûl'ünden (s.a.s.) rivayet ettiğin şeyler nedir? Biz onları Allah'ın kitabında bulamıyoruz. 'O'nun cennette bir havuzu var' diyormuşsun deyince Zeyd 'Allah Rasûl'ü (s.a.s.) bunları bize anlatmış; onu bize va'd etmişti' cevabını verdi. Ziyad: 'Yalan söylüyorsun! Sen yaşlısın; bunadın!' deyince Zeyd: Ben kesinlikle bunları O'ndan kulaklarımla işittim, kalbim Allah Rasûl'ünü (s.a.s.) iyice anladı. O buyurdu ki “Kim bile bile bana yalan isnad ederse Cehennem'deki yerine hazırlansın!” Ben Allah Rasûl'üne (s.a.s.) yalan atmadım” der.⁵⁸

9- a) Ebû Musa el-Gafikî=Malik b. Ubâde (ö.58/678) bu hadisi Mısır'da Ukbe b. Amir'den (ö.58/678) minberde söylerken işittiğini rivayet etmiştir.⁵⁹

b) Hişam b. Ebî Rukayye anlatır: Mesleme b. Muhalled'i (ö.62/682) minberde oturarak insanlara hitap ederken dinledim. 'Ey insanlar! İpeğe karşılık size pamuklu ve kenarı sarı/kırmızı şeritli poşu yetmiyor mu? Aranızdaki şu adam (Yanlarında oturan sahâbîye işaret ederek) -Kalk ya Ukbe! dedi. Ben de dinliyordum. O size Allah Rasûl'ünden (s.a.s.) haber verir. Mesleme: Ben Allah Rasûl'ünden (s.a.s.) duydum. “Kim bana bile bile söylemediğim bir sözü söyledi derse cehennemdeki yerine hazır olsun!” buyurdu.”⁶⁰ dedi. Burada vali Mesleme, cemaatin içinde bulunan sahâbî Ukbe b. Âmir'i (ö.58/678) sohbetinde anlattığı hadise şahit göstermektedir.

Mesleme b. Muhalled (ö.62/682) ensardan olup Hz. Osman taraftarıdır ve Hz. Ali'ye (ö.40/660) biat etmemiştir. Mısır'ın fethinde bulunmuş ve Hz. Osman'ın kan davasını güdenlerden olduğu için Hz. Ali'nin hilafetini ve atadığı vali Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi de tanımamıştır. Bundan memnun kalan Muâviye başa geçince, 50/670 yılında kendisini Mısır ve Mağrib valisi olarak atamıştır. Mesleme'nin valiliği Yezid zamanında da devam etmiş olup 16 yıl sürmüştür.⁶¹ Ukbe b. Âmir'in

⁵⁷ Hatîb el-Bağdadi, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbü's-sami'*, thk. T. Mahmûd, Riyad, 1983, I/131; İbnü'l-Cevzî, *Ebü'l-Ferec, Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî, Kitâbü'l-Mevzuat*, thk. Abdurrahman M. Osman, Medine, 1966, I/39; Suyûtî, Celaleddin, *el-Leali'l-masnua fi'l-ehâdisi'l-mevzua*, thr. Salâh b. M. b. Uveyza, Beyrut, 1996, II/389; Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisün*, Kahire, 1958, s. 96; Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 36-37.

⁵⁸ İbn Ebi Şeybe, *Müsned*, II/359, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/156; Bezzâr, *Müsned*, X/283; Tahavî, *Şerhu Müşkili'l-Âsar*, I/364; Hâkim, *Müstedrek*, I/149.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/334.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/156, 201; Ebû Ya'la, *Müsned*, III/289; Tahavî, Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdi, *Şerhu meani'l-âsar*, thk. M. Seyyid Cadülhak, Kahire, 1968, IV/251; Tahavî, *Şerhu müşkili'l-âsar*, I/368; İbn Hibbân, Muhammed, *Sahihu İbn-i Hibban el-müsnedu's sahih ale't-tekâsîm ve'l-enva'*, thk. M. A. Sönmez-H. Aydemir, Beyrut, 2012, 3/551, *Sahihu İbn-i Hibban bi-tertibi İbn Belban*, thk. Ş. Arnavut, Beyrut, 1993, 12/252; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, thk. A. A. es-Silefi, Kahire, 1994, XVII/ 327.

⁶¹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II/282, 355; III/70; Çubukçu, *Mesleme b. Muhalled*, 29/320.

ölümü 58/678 yılı olduğuna göre, Muâviye'nin valisi olduğu sırada, Mesleme bu hadisi Mısır'da rivayet etmiş olmalıdır. Kendisi de sahâbî olan Ebû Musa el-Gafikî, hadisi Ukbe'den rivayet etmiştir. Neticede hadis, 50'li yıllarda rivayet edilmiştir.

c) Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) bu hadisle olan hikâyesi de çoktur. Doğrudan doğruya bu hadis metnini kullandığı rivayetleri yanında 'كذب /yalan söyleme' vurgusunun yapıldığı hâdiseler de bulunmaktadır: Mesela Âsım, babası Kuleyb'den aktarır: Ebû Hureyre (ö.58/678) hadis rivayet etmeye başlarken şöyle derdi: 'Allah Rasûlü (s), Ebu'l-Kasım, sâdık ve masdûk buyurdu ki: '*Kim bana bile söylemediğim bir sözü söyledi derse cehennemdeki yerine hazır olsun!*'" diyerek başlardı.⁶² Çok hadis rivayet ettiği bilinen Ebû Hureyre'nin rivayet öncesi bu sözle başlangıç yaptığı düşünülürse, o bu hadisi pek çok kere rivayet etmiş olmalıdır. Çok hadis rivayet ettiği için, güven sağlama amacına yönelik olarak, önce bu hadisi rivayet ederek yaptığı işin bilincinde olduğunu dinleyenlere hissetmek istemiş olabilir.

d) Basra'lı, Ebû'l-Gusn künyeli Düceyn Medine'ye gelir, Hz. Ömer'in (r.a.) azadlısı Eslem (ö.80/699) ile karşılaşır. 'Bana Ömer'den bir hadis rivayet et' deyince 'Yapamam; eksik veya fazla söylemekten korkarım. Ömer'e (r.a.) Allah Rasûlünden (s.) bize bir hadis rivayet et' dediğimizde 'Bir kelime eksik veya fazla söylemekten korkarım. Allah Rasûlü (s.a.s.) "*Kim sözü bana yalan isnad ederse o, cehennemdedir*" buyurdu⁶³ demiştir.

e) Hürmüzoğulları'nın azadlısı Haşim'in anlattığına göre Enes, 'Yanılmaktan korkmasam Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) duyduğum şeyleri size anlatırım fakat O, '*Kim bana kasten söylemediğim bir sözü isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın!*' buyurdu⁶⁴ demiştir.

f) Rebah b. el-Haris anlatır: "Kûfe Mescidi'ndeydik; Muğîre b. Şube ve birçok cemaat vardı. Derken Said b. Zeyd geldi. Muğîre ona yer açıp 'Buyur şuraya otur' dedi. Onun yanına oturdu. Bu sırada Kûfe'li, Kays b. Alkame adında bir delikanlı geldi; yüzü Muğîre'ye dönük olarak sövüp saydı. Said, Muğîre'ye "Bu adam kime sövüyor?" diye sorunca "Ali'ye" dedi. Bunun üzerine Said: Yazıklar olsun sana Muğîre! Bana ne oluyor ki senin yanında Allah Elçisi'nin (s.a.s.) ashabına hakaret edildiğini görüyorum. Sonra da müdahale etmiyorsun. Kıyamet günü bundan sorumlu olmamak için, benimle konuşmadığın sürece seninle konuşmayacağım. Allah Elçisi'nden (s.a.s.) duydum: *Benim hakkımda yalan söylemek başkası hakkında yalan söylemeye benzemez. Kim bile bile bana yalan isnad ederse Cehennemdeki yerine hazır olsun*" buyurdu dedikten sonra Ebûbekir cennette'dir, Ömer cennette'dir, Ali cennette'dir, Osman cennette'dir, Abdurrahman b. Avf, Sa'd

⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/413; İshak b. Raheveyh, *Müsned*, V/290; Hâkim, *Marîfe*'de 'Hadiscilerin oluşturdukları babları bilmek olan 50. nevinde 'bablardan birinin de (حدثنا رسول الله صلى الله عليه و سلم وهو الصادق المصدوق) olduğunu yazar. Hâkim Nisaburî, Muhammed b. Abdullah, *Marîfetu Ulûmî'l-Hadis*, haz. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin, Beyrut, t.y. s. 332.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/46; Taberânî, *Turuku hadis-i men kezebe*, s. 65, 74; Tahavî, *Şerhu Müşkîl'l-Âsar*, I/353.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/172; Dârimî, *es-Sünen*, Mukaddime 25 (I/67), 50 (I/68).

b. Malik cennette'dir, Zübeyir cennette'dir, Talha cennette'dir. Dokuzuncusunu da istersen söyleyeyim deyince halk gürültülü bir şekilde “Allah Elçisinin sahâbesi, dokuzuncusunu da söyle” dediler. Ardından ‘Allah’ını seversen söyle’ diye dilekte bulundular. Allah’ın adını anmasaydınız söylemeyecektim. Dokuzuncusu benim; onuncu kişi de Allah Elçisi'dir. Sonra da “Vallahi, Allah Elçisi'nin yanında/yolunda yüzü toza bulanana adamın konumu, sizden birinin bir ömür ibadet etmesinden üstündür.”⁶⁵ Hz. Ali'ye rahatça sövülmesinden dolayı bu hâdisenin Emevilerin Kûfe'yi ele geçirdiği dönemde olduğu anlaşılmaktadır.

g) Rıb'î b. Hıraş'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Ali (Kûfe) Rahabe Meydanı'nda anlattı: “Kureyş'ten bir grup, sözcüleri Süheyl b. Amr olmak üzere Nebî'ye (s): “Ya Muhammed, sana gelen insanları bize geri ver” dediler. Nebî (s.a.s.) kızdı; kızgınlığı yüzünden belli oluyordu. *Ey Kureyş Topluluğu! Ya bu işe bir son verirsiniz ya da Allah size içinizden gönlündeki imanını denediği birini gönderir; bu din yüzünden boynunuzu vurur. Soruldu: O kişi Ebû Bekir mi? –Hayır – Ömer mi? –Hayır, şu içerideki nahn tamircisi.* Ardından Hz. Ali dedi ki: Nebî'den (s.a.s.) duydum: “*Bana yalanı mal etmeyiniz; kim söylemediğim sözü kasden söyledi derse ateşe girer.*”⁶⁶ Bize göre burada verilmek istenen mesaj, kendinin hâdiseyi olduğu gibi anlatmasının ötesinde kendisinden rivayet edeceklerin dikkatli olmaları uyarısıdır. Hz. Ali'nin hilafeti Muâviye'den önce olduğundan, meydandaki bu konuşmanın ilk yıl olma ihtimali yüksektir.

11- Kûfe'li Sa'lebe b. Yezid el-Himmanî⁶⁷ Hz. Ali'den bu hadisi duyduğunu söylemiştir.⁶⁸

12- a) Hz. Ebûbekir (ö.13/634) bir sohbetinde nasihat ederken, sohbet havası içinde rivâyet etmiştir⁶⁹.

b) Ammâr b. Yâsîr (ö.34/654) bu hadisi rivayet ederken Ebû Musa Eşar'î'yi (ö.44/664) şahit tutar, o da susarak onaylamış olur.⁷⁰ Hz. Ömer, Ammâr b.Yâsîr'i, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın yerine Kûfe valiliğine getirmiştir. Ancak şehir halkının ‘zayıf bir idareci, siyasetten anlamıyor’ şikâyetleri sebebiyle kısa süre sonra görevden alıp

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Fezailü's-sahabe*, thk. Vasiyullah b. Muhammed, Beyrut, 1983, I/120; Şâfi, Heysem b. Küleyb b. Süreyc, *Müsned*, thk. M. Zeynullah, Medine, 1990, I/250.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Fezailü's-Sahabe*, II/649; Tirmizî, *Sünen*, İstanbul, 1992, Menakıb 19 (V/634); Aynı hadis ‘Rahabe meydanı’ kaydı olmaksızın şu kaynaklarda da geçmektedir: Bezzâr, *Müsned*, III/118; Tahavî, *Şerhu müşkili'l-âsar*, X/231; Taberânî, *Turuku hadis-i ‘men kezebe’*, V/41; Hâkim, *Müstedrek*, II/149; IV/327, 332; Hz. Muhammed Hudeybiye Anlaşması sırasında, ayakkabısını tamir için Ali'ye verdiğiinden, ‘nahn tamircisi’ diyerek onu kastetmiştir. Tamir hikâyesi için ayrıca bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâdü fi ma'rifeti huceci'llahi ale'l-ibâd*, Mu'temeru's-Şeyh Müfid, t.y. y.y. I/122.

⁶⁷ Buharî, *Tarihü'l-Kebir*, II/174; İbn Adi, Abdullah b. Adi el-Cürçani, *el-Kamil fi duafai'r-ricâl*, thk. Adil A. Abdulmevcud-Ali M. Muavviz, Beyrut, 1997, II/322.

⁶⁸ Bezzâr, *Müsned*, III/90; Ebû Ya'la, *Müsned*, I/442.

⁶⁹ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I/74.

⁷⁰ Ebû Ya'la, *Müsned*, III/203.

yerine Ebû Musa el-Eşarî'yi tayin etmiştir.⁷¹ Ammar'ın Kûfe valiliğinden alınması ve yerine Ebû Musa'nın atanmasında Hicrî 21 yılı ve (22/642-43) sonrasında halef-selef oldukları süreçte bu hâdise gerçekleşmiş olabilir. Neticede Hz. Ömer (ö.23/645) devrinde Ammâr bu hadisi, Ebû Musa'yı da şahid göstererek, Kûfe'de rivayet etmiştir.

c) Rebah b. el-Haris anlatır: Muğîre b. Şu'be (ö.50/670) Mescid'deyken yanındaydık. Kûfeliler de etrafındaydı. Derken Saîd b. Zeyd (ö.51/671) geldi. Muğîre ona yer açtı ve "buyur şuraya otur" deyince yanına, sedire oturdu. Saîd b. Zeyd, Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) duydum: "*Benim adıma yalan uydurmak herhangi birine yalan isnad etmeye benzemez. Kim bana kasten söylemediğim bir sözü isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın!*" dedi.⁷² Muğîre, (H.21/642) yılında Kûfe valiliğine getirildiğine⁷³ göre burada Arapça 'mescid' kelimesi marife olarak (المسجد) geçmektedir ki burasının Kûfe Mescid'i olması gerekir.

d) Ali b. Rebia el-Esedî anlatır: Ensar'dan Karaza b. Ka'b ölünce üstüne ağıt yakılıyordu. Muğîre b. Şu'be minbere çıkıp bir konuşma yaptı: 'Müslümanlıkta ölüye ağıt yakma da nerden çıktı?! Ben Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) duydum: '*Benim adıma yalan uydurmak herhangi birine yalan isnad etmeye benzemez. Kim bana kasten söylemediğim bir sözü isnad ederse Cehennemdeki yerine hazırlansın!*' buyurdu. Dikkat edin. Ben yine Allah Elçisi'nden (s.a.s.) duydum: Kime ağıt yakılırsa, ağlayanların yüzünden ölü azap görür.'⁷⁴ Müslim'de (ö.261/874), Ali b. Rebia'dan, Muğîre b. Şu'be (ö.50/670) rivayetini 'Kûfe valisi iken söylediği' açıklaması geçmektedir.⁷⁵ Muğîre b. Şu'be'nin (ö.50/670) Kûfe valisi olduğu yıllar olmalıdır.

13- Hz. Ömer, Ebû Hureyre (ö.58/678) hadis rivayet ederken yanına gelir. "Ya Ebû Hureyre, neleri hadis diye aktardığına dikkat et! Hatırlıyor musun, sen benimle birlikteyken, falanın evindeydik? –Evet. -Nebî'nin "*Kim bana söylemediğim bir sözü bile bile söyledi derse cehennemdeki yerine hazır olsun!*" dediğini duydun mu? - Evet. - O zaman neyi rivayet edeceğini bilirsin' dedi.⁷⁶ 'Hani falanın evinde' diye hatırlatması, Hz. Peygamber'in minber dışında da bu sözü söylediği anlamına gelir. Ebû Hureyre ile geçen hâdise Hz. Ömer devrindedir.

"Hz. Ömer çok hadis rivayetinden hoşlanmazdı. Allah Elçisi'nden çok hadis rivayet edenleri hapsedirdi."⁷⁷ Ebû Hureyre'nin Hz. Ömer devri sonrasında daha

⁷¹ Apak, II/99, 115,120.

⁷² Ebû Ya'la, *Müsned*, II/57; Taberânî, *Turuku hadis-i men kezebe*, s. 56-57; Hatîb el-Bağdadi, *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye*, thk. Ebû Abdillâh es-Surgî-İbrahim H. el-Medenî, Medine, t.y. I/36.

⁷³ İrfan Aycan, 'Muğîre b. Şu'be', *TDV*, Ankara, 2005, 30/377.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/145, 152.

⁷⁵ Müslim, *Sahih*, Mukaddime 4 (I/13); Tahavî, *Şerhu meani'l-asâr*, IV/295; *Şerhu müşkili'l-âsar*, I/368; Şâşî, *Müsned*, I/245; Taberânî, *Mucemu'l-kebîr*, XX/407-408; Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, thk. A. Abdulhamid, Riyad, 2003, VI/469; Hatîb, *Kifaye*, s. 36.

⁷⁶ Taberânî, *Turuku hadis-i men kezebe*, s. 35-36.

⁷⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I/74.

rahat davrandığı bilinmektedir. Ayrıca ‘çok hadis rivayet ettiği’ şeklinde kendisine yapılan itirazlara cevaplar vermiştir.⁷⁸

14-“Ebû Hureyre çarşıya çıktığında ‘Ey insanlar! Beni bilen bilir; bilmeyenler bilsin ki ben Ebû Hureyre’yim’ der ve ardından bu hadisi rivayet ederdi”⁷⁹

15- Kasım (Ebû Abdurrahman) anlatır: Muâviye’in (ö.60/680) yanında oturuyordum. Abdullah b. Amr’a (ö.65/685) adam gönderip çağırttı. Hadis diye rivayet ettiğin ve bana ulaşan sözler de neyin nesi?! Kesinlikle seni Şam’dan sürgün etmeyi düşündüm. Allah Rasûlü’nden ‘*Kim kasten bana söylemediğim bir sözü isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın!*’ buyurduğunu işittim.⁸⁰ Bu konuşmanın Hz. Ali-Muâviye çekişmesinin olduğu süreçte ve sonrasında gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu tarih ise Sıffin Savaşı (36/657) ve sonrasında olmalıdır. Ammar’ın şehadeti bu savaştır. Hatta Muâviye’nin Abdullah b. Amr b. As (ö.65/685) gibi bir sahâbiye sürgün cezası verme cesaretini kendinde bulmasının, Kûfe halkından da biat aldığı 41/661yılı⁸¹ sonrasında olması kuvvetle muhtemeldir. Burada, hadisin Muâviye’nin başta olduğu zamanda, Şam’da tekrarlandığını öğreniyoruz. Ayrıca Muâviye’nin Şam valiliği Hz. Ömer zamanında h.17-18-19/638-640 yıllarında gerçekleştiğinden, Muâviye’nin Abdullah’ı halife olduğu yıllarda ‘uyarı adı altında tehdit’ ettiğini düşünüyoruz.

“Ne Buyurdu? Ne Dedi?” sorusu, ‘Ne demek istedi?’ anlamını da çağrıştırmaktadır. Bu anlamda, başka bir ortamda söylendiğini düşündüğümüz bir hadis de şöyledir: “*Benim adıma söylenen yalan kesinlikle herhangi biri adına söylenen yalan gibi değildir; kim, benim adıma yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın!*”⁸² Burada, onun adına konuşmanın farkı verilmektedir. Çünkü o söylemişse, doğrudur; o söz kanun olur, tüzük olur, yönetmelik olur ve inanan kişilerin hayatını yönlendirir. Nitekim bu farkı gösteren, Yıldırım’ın “Hadis uydurmanın başlangıcına delalet eden ilk olay olarak tesbit ettim”⁸³ dediği, yukarıda geçen, Muhtar’la ilgili hâdisedir.

Hz. Peygamberin daha hayattayken, adına yalan söylenmesi bir tarafa, peygamberlik iddiasında olan insanların çıktığı bilinmektedir. Öldükten sonra adına yalan söylenmesi umulmadık bir şey değildir. Bu durum, sosyolojik bir

⁷⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/274, 518; Buharî, *Sahih*, İlim, 42 (I/37-38); Nesâî, *Sünenü'l-kübra*, V/373.

⁷⁹ Bedr b. el-Heysem el-Kadı, *Hadisü Bedr b.el-Heysem*, thk. M. Ziyad Tekle, Riyad, 2001, s. 229; Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Müsnedü's-Şamiyyin*, thk. Hamdi A. Selefî, Beyrut, 1989, II/247.

⁸⁰ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, XIX/374; Taberânî, *Turuku hadis-i men kezebe*, s. 79-80.

⁸¹ İrfan Aycan, ‘Muaviye b. Ebû Süfyan, TDV, Ankara, 2005, 30/333.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *Fezailü's-Sahabe*, I/120; *Müsned*, IV/245, 250; Buharî, *Sahih*, Cenaiz 34 (II/81); Müslim, *Sahih*, Mukaddime, I/10; Bezzâr, *Müsned*, IV/100; Tahavî, *Şerhu Müşkili'l-Âsar*, I/368; Tahavî, *Şerhu meani'l-âsar*, IV/295; Şâşî, *Müsned*, I/245, 250; Mühelleb b. Ahmed, Ebû Süfeyr el-Endelusi, *el-Muhtasarü'n-nasih fi tehzibi'l-camii's-sahih*, thk. Ahmed b. Faris es-Selum, Riyad, 2009, I/225; Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, VI/469; Hatîb el-Bağdadi, *el-Kifaye*, I/36; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, I/256.

⁸³ Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 36-37.

olgudur. Nasreddin Hoca'nın bile yaşadığı dönemden 150-150 sonraki Timur'la karşılaştırılmış; fıkralar ona mal edilmiştir.⁸⁴

Yine hadis metninde geçen (عَلَيْ) harf-i cerrini “aleyhine” şeklinde yorumlamanın karşıtı olarak, “lehine” yalan söylüyoruz diyen Kerrâmiyye'de⁸⁵ sembolik hale gelen bu düşünce sahiplerinin varlığı da hadisin mevcudiyetinin bir göstergesi sayılabilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Genelde bazı hadislerin özelde bu hadisin, Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde, Müslümanların içinde yaşadıkları siyasî, sosyal ve tarihî şartlar bağlamında ortaya çıkmış materyal olarak görülmesi “kayıtsız-şartsız” diyebileceğimiz farklı bir şablonun ürünüdür. Schacht, Juynboll vb. müstesriklerin uydurma demelerinin nedeni farklı bir İslâm tarihi, hadis rivâyet tarihi tasavvurundan hareket edilmesinin bir neticesidir. “Ayrıca hadisler hakkında değerlendirmeler yapılırken açıklamaların araştırmacıların kendi hadis tarihi tasavvurlarının etkisinde olduğu her zaman akılda tutulmalıdır.”⁸⁶

“Men kezebe aleyye” hadisi çerçevesinde, bu hadisin sahabe döneminde, çeşitli vesilelerle rivayet edilme sürecini izlemeye çalıştık. Adı ‘Sebebu zikri’l-hadis’ konulan bu konuyu, hadisin mevcudiyeti ve subûtu konusunda delil olarak ele aldık.

Hz. Peygamber’in birden fazla ortamda söylediği bu söz, yazılı kültür ortamında, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, farklı zaman ve mekânlarda tekrar edilmiştir. Bu hadisin 60-70 Sahâbî Tabiûna rivayet etmişler; sonraki kuşaklar hoca-talebe ilişkisi içinde, kitaplara geçene kadar birbirlerine bu hadisi aktarmışlardır. Biz bu rivayetlerin ötesinde ‘hayatın içinden’ diyebileceğimiz bir şekilde, bir hâdiseye bağlı olarak geçen rivayetleri ele aldık. Zaman-mekân, şahıslar ve bir bağlam içeren bu hâdiselerden kayda geçen sebebu zikri’l-hadis’lerden ulaştığımızı, yaklaşık bir tarih sırasıyla vereceğiz.

Yukarıda bazı misalleri verildiği üzere, bazı sahâbî çocuklarının babalarına sitemleri üzerine bu hadisi rivayet ederek cevap vermeleri, sahâbe döneminde bu hadisin tedavülde olduğunu gösterir. Genç yaşta sahâbî olmaları nedeniyle uzun yaşamış bu kişiler, çocukları ve torunlarının sorularına muhatap olmuşlardır. Ayrıca bu hadisin çok erken bir dönemde söz konusu olduğunun kanıtları bulunmaktadır. Bunları râvîlere göre, kronolojik olarak sıralayacak olursak;

84 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1971, I/303/304.

85 Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi sahih-i Müslim b. Haccac*, Beyrut, 1972, I/70; İbnü'l-Mülâkkın, Ömer b. Ali b. Ahmed, *et-Tavdîh li şerh-i camii's-sahih*, Dimaşk, 2008, III/548; İbn Hacer, *el-Askalânî, Fethü'l-Bârî bi-şerhi sahih-i'l-buhârî*, M. F. Abdalbaki, Beyrut, 1379, I/200; Aynî, *Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî, Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahih-i'l-Buhârî*, Beyrut, t.y. II/149.

86 Kızıl, Fatma, ‘Oryantalistlerin Tek Râvîli Târiklerle İlgili İddialarının Tahlil ve Tenkidi’, I. YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu, 26-29 Nisan 2012, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, (Editör: Yrd. Doç. Dr. Yusuf Suiçmez), s. 261-263, 267.

1-Hz. Ebûbekir (ö.13/634) bir sohbetinde nasihat ederken, sohbet havası içinde rivayet etmiştir.

2- Hz. Ömer'in (ö.23/643) Ebû Hureyre hadis rivayet ederken yanına gelip 'Hani falanın evinde' diye hatırlatması, bu hâdisenin Hz. Ömer devrinde olduğunu akla getirir. Ebû Hureyre'nin Ömer (r.a.) sonrasında daha rahat davrandığı bilinmektedir.

3- Allah Elçisi'nden (s.a.s.) “Adıma yalan söyleyene hakkımı helal etmem” hadisini Munakka b. Husayn 'Hayatındayken adına yalan söylenen kişinin öldükten sonra nasıl söylenmez?!” mantığından hareketle “Kur'an'ın söylemediği, sünnete dönüşmemiş hiçbir hadisi Nebî'den (s.a.s.) rivayet etmem” demiştir.

4- Ammâr b. Yâsîr (ö.34/654) bu hadisi rivayet ederken Ebû Musa Eşar'î'yi (ö.44/664) şahit tutmuştur. Bu konuşma halef-selef oldukları (H.21) süreçte gerçekleşmiş olabilir.

5- Eslem (ö.80/699) Medine'deki Mescid'in minberinin dibinde, Hz. Ömer'den bu hadisi işittiğini rivayet eder. Duymasının Hz. Ömer'in döneminde olduğu açıktır.

6- Hz. Osman (ö.35/656), hadisi en iyi anlayan sahâbîlerden olmasına rağmen hadis rivayet etmesini engelleyen bu hadistir.

7- Abdullah'ın, babası Zübeyr'in (ö.36/656) suskunluğuna sitem etmesi karşısında verdiği cevabın gerekçesi, bu hadistir.

8- Süheyb b. Sinan'ın (ö.38/658) oğlu Sayfî'nin sorusuna verdiği cevaptaki gerekçe de bu hadistir.

9- Hz. Ali (ö.40/660) Rahabe Meydanı'nda bu hadisi rivayet eder. Hz. Ali'nin hilafeti Muâviye'den önce olduğundan; meydandaki bu konuşmanın ilk yıl olma ihtimali yüksektir.

10- Kûfeli Sa'lebe b. Yezid el-Himmanî, bu hadisi Hz. Ali'den duyduğunu söylemiştir.

11- Hz. Ali'nin Mısır valisi Kays b. Sa'd (ö.60/679) bu hadisi Mısır'da rivayet etmiştir. Ebû Temim el-Çeyşânî (ö.77/696) bu hadisi Mısır'da vali Kays'dan duyduğunu rivayet etmiştir. Kays'ın valiliği, Muâviye'nin valisi Mesleme'den öncedir.

12-Ka'b b. Mâlik (ö.50/670), İmran b. Husayn (ö.52/672), Ebû Katade (ö.54/674) az rivayetlerine hadisi gerekçe göstermişlerdir.

13- Muâviye (ö.60/680) Abdullah b. Amr'ı (ö.65/685) çağırır. 'Seni Şam'dan sürgün etmeyi düşündüm' dedikten sonra bu hadisi rivayet eder. Bu konuşmanın Hz. Ali-Muâviye çekişmesinin olduğu süreçte ve sonrasında gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir. Abdullah b. Amr b. As'ı sürme cesaretini kendinde bulmasını, Kûfe halkından da biat aldığı 41/661 yılı sonrasında olması daha muhtemeldir.

14-Muğîre b. Şu'be Ensar'dan Karaza b. Ka'b ölünce, üstüne ağıt yakıldığını görür. Karaza'nı ölümü Hz. Ali'nin hilafeti veya Muğîre'nin valiliği sırasında olsa da bu hadisin rivayetini gündeme getirmiştir.

15-Kûfe Mescidi'nde vali Muğire b. Şube ve Said b. Zeyd arasında geçen, Hz. Ali'ye hakaret de içeren hâdise bu hadisin söz konusu olduğunu göstermektedir.

16-Muâviye'nin 50/670 yılında Mısır valisi atadığı Mesleme'yi minberde konuşurken Ukbe b. Amir'i işaret ederek onu rivayetine şahit tuttuğunu görmüştük. Ukbe (ö.58/678) bu hadisi Muâviye'nin Mısır valisi olduğu sırada rivayet etmiştir. Sahâbî Ebû Musa el-Gafikî (ö.58/678) ve Tabiûn Ebû Uşşane el-Meafirî (ö.118/736) bu hadisi Mısır'da Ukbe b. Amir'den (ö.58/678) işittiklerini rivayet etmişlerdir.

17- Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) bu hadisle olan hikâyesi de çoktur. Yukarıda Hz. Ömer'le olan diyalogunu görmüştük. Hz. Ömer sonrası ve özellikle de Emeviler döneminde rahat davrandığı bilinmektedir. Doğrudan doğruya “*Men kezebe aleyye*” metnini kullandığı rivayetleri yanında ‘کنب/yalan söyleme’ vurgusunun yapıldığı hadiseler de bulunmaktadır: Mesela, halk, ‘Ebû Hureyre çok hadis rivayet ediyor’ diyorlar. Birine ‘Allah Elçisi (s.a.s.) dün gece hangi sureyi okudu? diye sordum. ‘Bilmiyorum’ deyince ‘Fakat ben şu şu sureyi okuduğunu biliyorum’ cevabını vererek algıda seçici olduğunu göstermiştir.

Ebû Hureyre çarşıya çıktığında ‘Ey insanlar! Beni bilen bilir; bilmeyenler bilsin ki ben Ebû Hureyre'yim’ deyip ardından bu hadisi rivayet ettiği haber verilmektedir. Çok hadis rivayet ettiği bilinen Ebû Hureyre'nin rivayet öncesi bu sözle başlangıç yaptığı düşünülürse, Ebû Hureyre bu hadisi, birçok defa etmiş olmalıdır. Çok hadis rivayet ettiği için, güven sağlama amacına yönelik olarak, önce bu hadisi rivayet ederek, yaptığı işin bilincinde olduğunu hissetmek istemiş olabilir.

18- Âsım'ın (ö.137/754), sahâbî olan babası Kuleyb'den naklettiğine göre, Ebû Hureyre hadis rivayet etmeye şöyle başladı: ‘Allah Rasûlü (s), Kasım'ın babası, sâdık ve masdûk şöyle buyurdu: ‘*Kim bana bile bile söylemediğim bir söz söyledi derse cehennemdeki yerine hazır olsun!*’

19- Bu hadisin râvîlerinden Hâlid b. Urfuta (ö.64/683) Muhtar es-Sekafi (ö.67/687) için “Bu adam yalancıdır” dediğini görmüştük.

20- Ebû Saîd Hudrî'nin (ö.74/693), ‘Sen bunu Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) işittin mi?’ sorusuna çok kızdığı rivayet edilmişti. Yezid b. Suheyb (ö.122/740) hac yolculuğunda bu hadisi Ebû Said el-Hudrî'den dinlemişti.

21- Basra'lı Düceyn Medine'ye geldiğinde Eslem'e (ö.80/699) Hz. Ömer'den bir hadis rivayet etmesini isteyince ‘Eksik veya fazla söylemekten korkarım’ diyen efendisi Ömer'in bu hadisi rivayet ettiğini anlatarak Hz. Ömer'i izler.

22- Hz. Ömer (ö.23/643), Hz. Osman (ö.35/656), Süheyb b. Sinan (ö.38/65), Ka'b b. Mâlik (ö.50/670), İmran b. Husayn (ö.52/672), Abdullah b. Zübeyir (ö.73), Enes b. Mâlik (ö.93/715) vb. sahâbîlerin kaygıları, bu hadisin muhtevasına girme korkusuna dayanmaktadır.

Bir sözün söylenme nedeni, mekânı ve zamanı, dinleyici kitlesi önemli olmakla birlikte yinelenmiş olmasının bağlamı da önemlidir. Çünkü hadisin bir vesileyle rivayeti ilgili hadisi güncelleme ve yorum anlamı taşır. ‘Sebeb-i zikr’ olarak kaydedilen bu haberler, yukarıda görüldüğü üzere, ilk yüzyılın sonuna kadar

sürmektedir. Büyük ölçüde ilgili kişilerin ölüm tarihlerinden hareketle sıralamaya çalıştığımız hâdiseler aslında bu kişilerin ölüm tarihlerinden öncedir. Sözlü kültürde gerçekleşen olaylar yazılı kültüre geçmedikçe yok sayılacağından ve bizim kaydettiğimiz sayılı olaylar da hâdiselerin hepsi olamayacağından; bu hadisin baştan beri tedavülde olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere bu hadis, her kesim tarafından, bir şekilde kullanılmıştır. Bazı sahâbîler kaygı anlamında rivayet ederken, Muaviye'nin birilerini susturmak için kullandığı; valilerin de bağlı oldukları idare doğrultusunda kullandıkları söylenebilir.

a- Birçok sahâbînin, duydukları gibi söyleyememe ve hatırlayamama kaygıları bulunmaktadır. Bu yüzden çekingen davranma ve çok hadis rivayet etmeme tavrı ortaya çıkmaktadır. Hadisi de bu davranışları için bir delil olarak sunmaktadırlar.

b- Ebû Hureyre gibi bazı sahâbîler duyduklarını aktarmayı bir görev olarak düşünmekte; bu hadisi doğru konuştuklarına kanıt olarak kullandıkları görülmektedir.

c- Hz. Ali-Muâviye çatışması ortamında, her ikisinin vali ve taraftarlarının bu hadisi rivayet ettiklerini görüyoruz.

d- Siyâsî sürtüşmelerin başladığı dönemde, özellikle *Muâviye*'nin 'Ehl-i Beyt' lehine yorumlanacak hadislerin rivayet edilmemesi için bu hadisi baskı aracı olarak kullandığını düşünüyoruz. Kendisinin Abdullah b. Amr'ı sürgünle tehdit etmesi, valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın Zeyd b. Erkam'ı azarlaması, siyâsî baskı uygulandığının belgeleri sayılabilir.

e- Kimi müsteşriklere göre “Hadis, Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde, Müslümanların içinde yaşadıkları siyâsî, sosyal ve tarihî şartlar bağlamında ortaya çıkmış materyaller” olarak görüldüğünü ve bu hadisin de onlardan biri olduğunu başta söylemiştik. Yani bu hadisin “hadis uydurmaya karşı uydurulmuş bir hadis” olduğu fikri bulunmaktadır ve bu hadisi uydurma saymaya götüren temel neden de budur.

f- Bu hadisin genelde ‘hadis uydurmaya karşı bir fren’ işlevi üstlendiğini görüyoruz. Ayrıca erken dönemlerde bu hadisin tedavülde olması, uydurulmuş olduğu fikrini çürütmektedir.

Eğer bir haberin mütevâtir olabilmesi için “yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin rivayet etmiş olması”⁸⁷ gerekiyorsa, bu hadis, o özelliğe fazlasıyla sahiptir. Fen bilimlerinde, ‘birbirinden habersiz, eş zamanlı olarak yapılmış keşifler’ çift isimli kanun kabul edildiği gibi Nobel ödülüne de konu olabilmektedir.⁸⁸ Bu hadis, ayrı coğrafyalarda, farklı

⁸⁷ Aydın, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul, 2013, s. 232; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 306.

⁸⁸ İrlanda'lı Boyle (1662) ve Fransız Mariotte (1676), uçucu gazların sıvılaştırılması olarak bilinen kanunu, eş zamanlı olarak bulduklarından; ‘Boyle-Mariotte Kanunları’ olarak anılmaktadır.

zamanlarda, değişik kişiler tarafından, çeşitli bağlamlarda dile getirilmişse, mütevâtir olması için başka ne gerekmektedir? Yukarıda kayda geçmiş olan yazılı kültür örneklerinde görüldüğü gibi bu hadis, farklı amaçlarla dile getirilse de, kaynağını Allah Elçisi'nden (s.a.s.) almış olup psiko-sosyal ve siyasî ortamın etkisiyle, farklı tarih ve coğrafyalarda ve 'hayatın içinden' çıkan tekrarları yaşayarak kayıtlara geçmiştir. Farklı zaman ve ortamlarda, ayrı ayrı şahıslar tarafından, değişik amaçlarla gündeme getirilen bu sözün 'Müslümanların içinde yaşadıkları siyasî, sosyal ve tarihî şartlar bağlamında ortaya çıkmış materyal' olarak görülmesi komplo teorileriyle bile izah edilemeyecek bir husustur. Olgu olarak eski olsa da terim olarak yeni olan 'Sebebu zikri'l-hadis' kavramı kapsamında yaptığımız araştırma sonunda ulaştığımız sonuç budur.

---

http://tr.wikipedia.org/wiki/Boyle_yasas%C4%B1 (erişim tarihi: 21.01. 2015); Meson/psion adı verilen atom altı parçacıkları teorik, deneysel ve eş zamanlı olarak bulan Richter ve Ting bu keşifleri nedeniyle 1976 yılında Nobel fizik ödülünü almışlardır. http://en.wikipedia.org/wiki/J/psi_meson (erişim tarihi: 21.01. 2015).

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. H. Rahman Azamî, Meclisu'l-İlmî, Pakistan, 1972.
- Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II ,(Hulefa-i Râşidin Dönemi), Ensar, İstanbul, 2013.
- ....., *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, III, (Emevîler Dönemi), Ensar, İstanbul, 2012.
- Ahmed b. Hanbel, *Fezailü's-Sahâbe*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Müessesetü'r-Risale, I-II, Beyrut, 1983.
- ....., *Müsned*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1985.
- Ali b. Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî, Ebû'l-Hasan, *Müsnedu İbn Ca'd*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nadir, Beyrut, 1990.
- Aycan, İrfan, 'Muâviye b. Ebû Süfyan, TDV, Ankara, 2005.
- ....., 'Muğîre b. Şu'be', TDV, Ankara, 2005.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstihlamları Sözlüğü*, İfav, İstanbul, 2013.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Bâcî, Ebû'l-Velid, Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücebî Bâcî, *el-Müntekâ*, Matbaatü's-Saade, I-VII, 1332.
- Beğavî, Ebu Muhammed, Hüseyin b. Mes'ud b.e-Ferra el-Beğavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Ş. Arnavut- M. Z. el-Şaviş, el-Mektebü'l-İslamî, I-XV, Dimaşk-Beyrut, 1983.
- Banarlı, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1971.
- Bedr b.el-Heysem el-Kâdî, *Hadisü Bedr b. el-Heysem*, Bedr b.el-Heysem b. Halef, Ebû'l Kasım el-Lahmî el-Kûfi, thk. M. Ziyad Tekle, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 2001.
- Beydaba, *Kelile ve Dinme*, çev. İbnü'l-Mukaffa, Kahire, 1937.
- Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, thk. A. Abdulhamid Hamid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr, Ahmed b. Amr, *Müsnedu Bezzâr = el-Bahru'z-Zehhâr*, thk. Mahfuz el-Rahman Zeynullah, Medine, 1988-2009.
- Buhârî, *Edebu'l-Müfred*, thk. M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Beşâiri'l-İslamî, Beyrut, 1989.
- ....., *Tarihü'l-Kebir*, Dairetü'l-Meârifî'l-Osmanîyye, I-VIII, Haydarabad, t.y.
- ....., *Sahih*, Çağrı, İstanbul, 1992.

- Bulkînî, Siracuddin, Ebû Hafis, Ömer b. Ruslan b. Nusayr b. Salih el-Kinânî, *Mehâsinu'l-İstilah*, thk. Aişe Abdurrahman. Kahire, Dârü'l-Maârif, 1989 (*Mukaddimetü İbni's-Salâh ile birlikte*)
- Câhız, Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinanî el-Leysî, *el-Resailü'l-Edebiyye*, Beyrut, 1423.
- Çubukçu, Asri, *Mesleme b. Muhalled*, TDV, Ankara, 2004.
- Dârimî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Doğanay, Süleyman, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, İfav, İstanbul, 2013.
- Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud, *Müsned*, Beyrut, thk. Muhammed b. Abdî'l-Muhsin el-Türkî, Dârü'l-Ma'rife, I-IV, 1999.
- Ebû Hayyan et-Tevhidî, *el-Besair ve'z-Zehair*, thk. Davud el-Kâdî, Beyrut, 1988.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi ulûmi ve mustalahi'l-hadis*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.
- Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *Müsned*, thk. H. Selim Esed, I-XIII, Dımaşk, 1984.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kufî, *el-Âsâr*, thk. Ebü'l-Vefa, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisün*, Kahire, 1958.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Rağbet, İstanbul, 2011.
- Kızıl, Fatma, 'Oryantalistlerin Tek Râvîli Tarîklerle İlgili İddialarının Tahlil ve Tenkidi', I. YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu, 26-29 Nisan 2012, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, (Editör: Yrd. Doç. Dr. Yusuf Suiçmez).
- Fazlurrahman, *İslam*, Çev. M. Dağ-M. Aydın, Selçuk yayınları, Ankara, 1992.
- Hâkim Nisaburî, Muhammed b. Abdullah, *Marifetu ulûmi'l-hadis*, haz. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin, Beyrut, t.y.
- ....., *Müstedrek*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1990.
- Hasen b. Musa, *Cüz'ün fihi ehadisü'l-Hasen b. Musa*, Ebû Ali, Eşib el-Bağdadî, thk. Ebû Yasir, Halid b. Kasım er-Redadî, Daru Ulûmi'l-Hadis, el-Füceyre, el-İmarât, 1990.
- Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye*, thk. Ebû Abdillâh es-Surgî-İbrahim Hamdi el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, t.y.
- ....., *Târîhu Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, I-XVI, Beyrut, 2002.
- ....., *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbü's-sami*, thk. Tahhan Mahmûd, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1983.
- Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, thk. H. Azamî, Beyrut, 1988.

- Itr, Nureddin, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1997.
- İbn Abdi Rabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd*, Beyrut, 1404.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adi el-Cürcanî, *el-Kamil fî Duafai'r-Rical*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavviz, Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr, Ahmed b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Tarihü'l-kebir=Tarihi İbn Ebî Hayseme*, thk. Salâh b. Fethi Hilal, I-IV, Kahire, 2006.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *Müsnedu İbn Ebi Şeybe*, thk. Adil b. Yusuf el-Gazavî-Ahmed Ferid el-Mezidi, Darü'l-Vatan, I-II, Riyad 1997.
- ....., *el-Kitâbü'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-asar*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409.
- İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi-şerhi sahîhi'l-buhârî*, M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Marife, I-XIII; Beyrut,1379.
- İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rif fî esbabî vürudi'l-hadisi's-şerif*, thk. Seyfuddin el-Katib, Beyrut, t.y.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Meşahiru Ulemai'l-Emsar*, thk. Merzuk Ali İbrahim, Daru'l-Vefa, I-IV, Mansure, 1991.
- ....., *el-Müsnedu's sahîh ale't-tekâsîm ve'l-enva'*, thk. M. Ali Sönmez-H. Aydemir, Daru İbn Hazm, I-VIII, Beyrut, 2012.
- ....., *Sahihu İbn-i Hibban bi-tertibi İbni Belban*, thk. Ş. Arnavut, Beyrut, 1993,
- İbn Kesîr, İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Baisü'l-hasîs şerh-i ihtisari ulumi'l-hadis*, şerh: A. Muhammed Şakir, Dârü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.
- İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, thk. Muhammed el-Dâlî, Beyrut, t.y.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- İbn Mukrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim b. Ali el-İsfahanî, *el-Mu'cem li İbn Mukrî*, thk. Adil b. Sa'd, Riyad, 1998.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1990.
- İbn Vehb, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısrî, Ebû Muhammed, *el-Câmi' fî'l-Hadis*, thk. R. F. Abdulmuttalib- A. Mezd, Daru'l-Vefa, 2005.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafiri, *Ahkâmü'l-kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, Cemâlüddîn, Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, *Kitâbü'l-mevzuat*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine,1966.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs, Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed, *et-Tavdih li şerh-i camii's-sahih*, Daru'n-Nevadir, Dimaşk, 2008.

- İshak b. Raheveyh, İbrâhim b. Mahled, *Müsnedu İshak b. Raheveyh*, thk. A. Abdulhak el-Belûşî, Mektebetü'l-İman, I-V, Medine, 1991.
- Juynboll, G. H. A. *Hadis Tarihi'nin Yeniden İnşası*, çev. S. Özer, Ankara Okulu, Ankara, 2002.
- Kelabazî, Ebû Nasr, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el- Buharî, *Ricalu sahihi'l-Buharî*, thk. Abdullah Leysî, Dârü'l-Ma'rife, I-II, Beyrut, 1987.
- Keleş, Ahmet, *Sünnet*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kettânî, Muhammed b. Cafer, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Daru'l-Kütübî's-Selefiyye, Mısır, t.y.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Otto, Ankara, 2013.
- ....., *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2010.
- Koçyiğit, Talat, I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967.
- Komisyon, *Kitabı Mukaddes*, Yuhanna 1, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2003.
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1998.
- Köktaş, Yavuz, *Hadis Usûlü Yazıları*, İstanbul, 2010.
- Kutluay, İbrahim, "İmamiyye Şiasına Göre Cerh ve Ta'dil" Rağbet, İstanbul, 2012.
- Kuzudişli, Bekir, Bölgelere Göre 'Men Kezebe Aleyye' Hadisinin Rivayet Seyri, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2008.
- ....., Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003.
- ....., "Men Kezebe Aleyye" Hadisi ve Lâfzen Mütevâtir Meselesi, *Marife Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 1, Bahar 2007.
- Meydanî, *Mecmaü'l-Emsâl*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, t.y.
- Mizzî, Ebü'l-Haccac, Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibü'l-kemal fi esmai'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- Mufaddal b. Seleme, Ebû Talib, *el-Fahir*, thk. Abdulalim Tahâvî, Haleb, 1380.
- Mühelleb b. Ahmed, Ebü'l-Kasım, Ebû Sufre el-Endelusi, *el-Muhtasarü'n-nasih fi tehzibi'l-camii's-sahih*, thk. Ahmed b. Faris es-Selum, Daru't-Tevhid-Daru Ehli's-Sünne, I-IV, Riyad, 2009.
- Müslim, *Sahih*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Sünenü'l-Kübra*, thk. Hasen Abdulmun'im Şelebi, Müessesetü'r-Risale, I-X, Beyrut, 2001.
- Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi sahih-i Müslim b. Haccac*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1972.
- Rebi' b. Habib b. Amr el-Ezdî el-Basrî, *Müsned-i Rebi' b. Habib*, Yusuf b. İbrahim Vercelanî, *Kitabu't-tertib fi's- sahih min hadisi'r-rasûl (s)*, thk. Şeyh Nureddin Abdullah b. Humeyd el-Salimî, Saltanat-ı Uman, 2003.

- Subhî es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Y. Kandemir, DİBY, Ankara, 1981.
- Suyûtî, Celâleddin, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Câmiü's-Sağîr*, Beyrut, 2004.
- ....., *Tahzirü'l-havas min ekazibi'l-kussas*, thk. Muhammed Sabbağ, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1974.
- ....., *el-Leali'l-masnua fi'l-ehâdîsi'l-mevzua*, thr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- Suyûtî, *Esbâbu vurûdi'l-hadîs=el-Lum'a fi esbâbi'l-hadis*, thk. Yahya, İ.A. Beyrut, 1984.
- Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryabi, Daru Taybe, I-II, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, 1959.
- Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, thk. A. M. Şakir, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- ....., *Müsnedü's-Şafîî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1400.
- ....., *Müsnedü's-Şafîî*, Emir Ebû Saîd Sencer b. Abdünnasrî el-Cavli tertibi, thk. Mahir Yasin Fahl, Kuveyt, 2004.
- Şâşî, Ebû Said, Heysem b. Küleyb b. Süreyc, *Müsned*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, II, Medine, 1990.
- Taberânî, *Turuku hadis-i men kezebe aleyye müteammiden*, thk. Ali Hasan Abdulhamid-Hişam İsmail es-Seka, el-Mektebetü'l-İslâmî, Ürdün, 1410.
- ....., *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdulmecid es-Silefî, Mektebetü İbn Teymiyye, I-XXV, Kahire, 1994.
- ....., *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. A. Abdulmecid es-Silefî, Mektebetü İbn Teymiyye, I-XXV, Kahire, 1994.
- ....., *Müsnedü's-Şamiyyin*, thk. Hamdi A. Selefî, Müessesetü'r-Risâle, I-IV, Beyrut, 1989.
- Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdi, *Şerhu meani'l-âsar*, thk. Muhammed Seyyid Cadülhak, Matbaatü'l-Envârî'l-Muhammedi, Kahire, 1968.
- ....., *Şerhu müşkili'l-âsar*, thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, I-XVI, Beyrut, 1994.
- Tahir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ila usuli'l-eser*, thk. A. Ebû Gudde, el-Matbaatü'l-İslâmiyye, (I-II), Haleb, 1995.
- Tahir-ül Mevlvî, *Edebiyat Lügatı*, Haz. K. Edib Kürkçüoğlu, Enderun, İstanbul, 1973.
- Tirmizî, *Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- [Topçuoğlu](#), A. -[Göka](#), Erol -[Aktay](#), Yasin, 'Önce Söz Vardı', Ankara, 1996.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV, Ankara, 1992.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Rağbet, İstanbul, 2011.
- Yiğit, İsmail, Muhtâr es-Sekafî, *DİA*, Ankara, 2006.

| Mustafa IŞIK |

Yücel, Ahmed, *HadisUsûlü*, İfav, İstanbul, 2013.

Zehebî, Ebû Abdullah, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz,
Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, Daru'l-Hadis, Kahire, 2006.

İnt. Adres:

http://tr.wikipedia.org/wiki/Boyle_yasas%C4%B1 (erişim tarihi:21.01.2015)

http://en.wikipedia.org/wiki/J/psi_meson (erişim tarihi: 21.01.2015)